

BİLGİ VE HAZZIN TEHLİKELİ BİRLİKTELİĞİ: “EFENDİLİK, ŞARKİYATÇILIK, KÖLELİK”

İbrahim BİRİCİK

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Doktora Öğrencisi, Öğretmen,
MEB, Adıyaman Üniversitesi TED
Doktora öğrencisi, Bitlis, Türkiye

ORCID: 0000-0003-0046-5652

E-mail: ibrahim.bd@hotmail.com

Geliş Tarihi/Submitted: 30/10/2019

Kabul Tarihi/Accepted: 25/03/2020

Tanıtımı Yapılan Kitap:

Parla, Jale (2015). Efendilik,
Şarkiyatçılık, Kölelik, İstanbul:
İletişim.

ISBN: 978-975-05-0041-1

Jale Parla, bu eserde Batı'nın Doğu'ya karşı bakışını, kronolojik düzlemde Batılı aydınların ve yazarların seyahatnamelerini ve eserlerini nazara alarak irdelemektedir. Bölüm bölüm günümüze yaklaştırılan bu bakış açısında Jale Parla, Batı karşısında/nazarında Doğu mitinin Türk imgesiyle algılandığını ama daha sonra değişen tarihi gerçeklikler ve politik manevralarla bu imgenin yıkılıp genişleyerek tüm Doğu coğrafyasını imlediğini belirtir. Bu durumun en büyük ispatı da Doğu/Osmanlı ülkesine seyahat düzenleyen ve Avrupa'da sazı sözü dinlenen müsteşrikler/oryantalistlerdir.

Önsözde yazar, bu kitabının kendi doktora tezi olduğunu söyledikten sonra tezinin kabul edilmiş ve ele alınış sürecini anlatır. Çünkü tez danışmanlardan biri böyle bir konunun olamayacağını söyleyince boynu bükük geri dönerken yolda Edward Said'in "Oryantalizm" adıyla bir kitap çıkaracağını bir dergide gördüğü anda tez konusunu danışmanları da kabul etmek zorunda kalır. O zamanda Doğu Rönesansı fikrine karşı geliştirilen anti-kolonyalist söylemlere değinen yazar, Frantz Fanon ve Jean Paul Sartre'in Avrupa emperyalizmi ve kolonyalizmi hakkındaki sözlerine değinir. Ayrıca kitabın kavramsal çerçevesinin çizildiği bu bölümde sömürülerek konuşulamayacak duruma getirilen Doğu'nun Batı tarafından bu şekilde tanımlandığı sürece ve sömürülen aydınların da konuşma becerisini kazanmadığı sürece ötekilik, ötekileşme ve öteki olguları devam edecektir. Nitekim tezini yazar, şu cümlelerle bitirir: "Doğu hakkında Batı'nın ürettiği söylem egemen olduğu sürece Doğu'nun ancak bu söylem ve söylemin mitleriyle yansıtılacağı irdelememiz gereken bir olgu olarak kalacaktır." (Parla, 2015:15)

Birinci Bölüm olan “Şarkiyatçılık ve Doğu Miti”nde yazar, Raymond Schwab’ın “Doğu Rönesans”ı kitabındaki itirafı olan on dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar Batı’nın Doğu’ya karşı tavrının hayret dolu bir yabancılıktan yukarıdan bakan bir takdire dönüştüğüne değinir. Nitekim bu takdir, Doğu edebiyatını tümüyle romantik kabul eden Avrupa romantiklerinin eseridir. Ancak Schwab’ın bu eserinde Batı’nın Doğu’yu öğrenme, tanıma, anlama isteğine değinip ona sahip olma ve onu yönetme isteğine değinmediğini söyleyen yazar, bu hegemonik isteğin ancak Edward Said’in eseriyle ifşa edildiğini belirtir. Doğu, Batı için nesnel

bir yer değil; şiir, öykü, risale, seyahatnamelerle beslenen ve üretilen metinler mecmuasıdır. Edward Said’in bu tavrı, bilgiyi bir kudret aracına dönüştürmeyi öğütleyen şarkiyatçıları pek memnun etmez.

Batılı romantiklerin, mitleştirme hevesinden klasik mitoloji bile nasibini alarak değişime uğrarsa, Doğu miti hayli hayli romantiklerin mit tezgâhından geçmek zorunda kalacaktır. Böylelikle romantikler, 18. yüzyıl şarkiyatçılığını olabildiğince yabancılaştırarak gizemleştirip kişiselleştirdiler. Hatta 19. Yüzyıl romantik edebiyatında yazarlar bağlamında sayısız Doğu miti (Byron’un Doğu’su, Hugo’nun Doğu’su, Musset’nin Doğu’su vb.) belirdi. Yaptıkları Doğu yolculuklarında hayali mitleriyle realiteye yüzleşmekten kaçındılar. “Ya anılarını mite uydurdular ya da kişisel özlemlerini anılarına.” (Parla, 2015:25) Geriye bırakılan ve bu şekilde oluşturulan zengin bir egzotik külliyat, sömürgeciliği tetikleyerek beraber zirve noktasına ulaştı. Doğu’nun geri kalan halklarını kurtarabilmek için onlara egemen olma düşüncesi beraberinde mesihcilik anlayışını getirerek romantiklere ayrı bir heves ve hayali kahraman olma özlemini getirir.

İkinci Bölüm olan “İngiliz ve Fransız Edebiyatında Türk Mitinin Kökenleri” bölümünde yazar, Ortaçağ’da Haçlı ruhuyla aşığılanan Türk imajının 17. Yüzyıla

kadarki süreçte kurulan yoğun diplomatik ilişkiler –özellikle Fransa- ve Kanuni döneminin verdiği korku ile muhteşem ve kudretli Türk imajına dönüşüm yaşadığını belirtir. Bu dönemde Racine, Moliere, La Haye, Cesy ve D'Arvieux, D'Herbelot, Du Ryer ve Volney'in eserlerindeki Türk imajına değinen yazar, bunların ikinci tür şarkiyatçı metinler yani gözlemlerini öznelliğinden üstün tutulan eserler olduğunu belirtir. Ancak Chateaubriand hariç. 18. Yüzyıla kadar İngiliz tiyatrolarında Türk imajı ekseninde intikam, entrika ve şiddet temalı oyunlar gösterilir. Marlowe, Greville, Carlell, John Mason, G.P. Marana'nın eserleri bu oyunlara örnek gösterilebilir.

18. Yüzyıl ile birlikte Fransa gibi daha yansız bir bakış açısı izleyen İngiltere'de 1786'da William Beckford tarafından Bin bir gece masallarından esinlenerek kaleme alınan ve bir nevi Faust mitinin Doğululaştırılmış hali diyebileceğimiz History of the Caliph Vathek (Halife Vathek'in Öyküsü)'nde Doğulu despot olarak sunulan Vathek, şeytandan bile daha acımasız gösterilerek Byron'e ve Byron'dan sonraki romantiklere Doğu temalarının kullanılmasında öncülük eder. (Byron da Becford'dan etkilenir ve "The Giaour" kitabını yazar. Daha birçok yazar gibi Victor Hugo geri kalmaz "Les Orientales" kitabını yazar ve böylelikle Doğu miti oluşur. Sonra miti yıkmayı realistlere bırakırlar.)

Üçüncü Bölüm'de "Byron'un Yarattığı Türk Miti" ele alınır. Bu yaklaşımda Byron'un eserlerinden olan "Child Herolds" ve "Turkish Tales"te yazar, kişisel özlemlerine en uygun düşen edebi metinlerden yararlanır. Bununla birlikte Vathek ve Yanyalı Ali Paşa'ya yazar, sayısız göndermede bulunur. Bu göndermelerin kiminde 1809-1811'de anlattığı Doğu yolculuğunun etkisi büyüktür. Byron, oluşturduğu Batılı kahramanların çatışma ekseninde Doğulu bir despota ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç da Türk imgesini zalim ve hunhar bir boyutta kurgulamaya yönelir. Mazlum ise bağımsızlığını kazanmaya çalışan Yunanistan'dır.

Dördüncü Bölüm, "Victor Hugo'da Türk Mitinin Parodisi" olarak karşımıza çıkar. V. Hugo, önsözü yazdığı tarihte Doğu miti ve bu mitten oluşan sayısız metin bulunmaktadır. Aynı zamanda Şarkiyatçılık gözde bir uğraş alanıdır. Hugo, Byron gibi Doğu mitini romantikleştirip psikolojik boyuta indirgemek yerine hırs ve intikam temalarıyla şekillendirilmiş Doğu tabloları oluşturur. Bunun da temelinde Doğu mitindeki Türk imgesine yönelim yerine Helenizm'e duyulan sempati vardır. Hugo, Navarin yenilgisinden sonra muhteşem ve kudretli Türk imgesine

gölge düşmesiyle Doğu mitinin parodik bir imgeselliğe dönüştüğüne şiirlerine yansıtır.

Beşinci Bölüm, “La Martine ve Türk Mitinin Politizasyonu” adlı çalışmadır. 19. yüzyılda yaşanan tarihi gerçekler, “ölümsüz” ve “fantastik” Doğu mitiyle çatışma arz eder. Mitik Doğu söylemine, politik Doğu söylemi eklenir. Kavalalı isyanından sonra Avrupa’nın Osmanlı’ya bakışı politize edilerek bu durum La Martine’nin “Voyage en Orient” eserinde Batı’nın Doğu’yu kurtarma düşüncesini ortaya çıkarır. La Martine, yolculuğunda da bazı tespitlerde ve içselleştirmelerde bulunur. Bunlar manevi değerın Doğu’da bulunduğuna dairdir. Osmanlı’yı bazı hususlarda takdir ederek Doğu hümanizmasını savunan La Martine, kültür emperyalizmini çağrıştıran politik izlekli somut şarkiyatçılıktan da geri kalmaz. La Martine, Doğu’yu komşulaştırmak için övmesine rağmen Doğu’nun yönetilmesi gerektiğini savunarak onu yerer. Adeta kendisiyle çelişir. Bu aslında temel bir çelişkidir. Diğerlerinin aksine La Martine’nin Doğu’su ötekisel bir simge unsuru değil; uysal, tevekkülvari ve kurtancısını bekleyen bir Doğu’dur.

Altıncı Bölüm, “1835-1850 Arasında Doğu Yolculuğunun Düş Kırıklıkları” adıyla ele alınır. Bu bölümde Doğu miti zayıflayarak egzotik tablolar, peçe ve harem gibi motiflerle süslenerek küçümsenir. İmparatorluğun yıkılmaya yüz tuttuğunun görülmesiyle birlikte Doğu mitinde düş kırıklıkları yaşanmaya başlar. Bundan dolayı Türk miti sönmeye yüz tutar. Nerval, eserinde Sultan’ın profilini soluk göstererek bu sönüşü sembolize eder. Hem sembolde hem efendiliğın hem de köleliğin aynı kimlikte birleşimi vardır. La Martine ise bu dönemdeki ziyaretinin ilk ziyareti gibi gizemler ülkesine seyahati andırmadığını itiraf eder. Kitaplarda düş gücü ile beslenen Doğu, artık gerçeklerle dizginlenir. Artık mitin yerini meta almıştır. Flaubert, Nerval, Goiter, R. Curzon, E. Lear gibi yazarlar eserlerinde Doğu mitinin Batılılaşarak bir gizeminin kalmadığını ve Osmanlı ülkesinin mitik topografyadan çıkarıldığını sezdirirler.

Yedinci Bölüm’de “Kırım Savaşı ve Türk Mitinin Yıkılışı” ele alınır. 1854 Kırım Harbiyle birlikte Osmanlı’nın kaderinin Rus’un emperyalist arzularına bırakılmaması için Avrupai bir bakış açısıyla egzotik, fantastik ve yıkılmaya yüz tutan Türk imgesi yerine tarihsel gerçekler karşısında yabancılaştırılmayarak “biz”den gösterilmeye çalışılan bir Türk imgesi vardır. Bu durumu, savaş retoriği gereği gazeteler ve meclis konuşmaları; Osmanlı’yı Rusya karşısında kaderine terk etmeyen İngiliz politikasının çıkarları ve müdahaleleri ispat eder. Aynı zamanda

Türk imgesi, gizemini kaybetmiş. Ancak doğu miti işlevselliğini yitirmemiştir. C. Dickens'ın eserlerinde de bu durum işlenir.

Sonuç olarak kitapta romantiklerin Doğu'yu kendi muhayyilelerince ürettikleri yer yer vurgulanmakla birlikte Doğu'ya yapılan yolculukların ikircikli bir ruh hali ile yapıldığı, aklın egemenliğinden bunalan bu yazarların işin içine sömürgecilik temalı siyaset de katarak Doğu'nun duygularına sığındıkları görülür. Hem Doğu'nun egzotikliğini yüceltip hem de Batı aklına ihtiyaç duyulacağını söylemek de bir çelişkinin ifadesi ve Batılı hegemonik hırsın bir kılıfıdır. Byron ve Hugo'nun Türk imajındaki nefret söylemleri, helenistiğe duyulan sempatinin nedenlerindedir. 19. yüzyılla birlikte romantiklerin mit-realite paradoksu onları her ne kadar düş kırıklığına uğratsa da az da olsa gizemler sönmeye yüz tutmaz. Ancak 1854 Kırım Harbi, siyasi menfaatleri Osmanlı lehine çevirerek Türk imgesinin yabancılaştırılması ve ötelenmesi durdurularak "biz" den gösterilmeye çalışılan imgeler ortaya çıkar.

Her ne kadar bu kitap; Edward Said'in söylediği gibi Batı'nın Doğu'yu bir tür kendi istediği gibi temsil ettiği fikrine paralel olan tez hazırlama düşüncesinden çıksa da bu tez Edward Said sayesinde teşekkül etmiş diyebiliriz. Bu kitapla birlikte 19.yüzyıl ve öncesinde İngiliz ve Fransız edebiyatlarındaki Türk imajının nasıl değiştiğini gözlemlerken ideolojik söylem olan şarkiyatçılığın edebi metinlerdeki yansımalarını görebiliriz.

